

نقش والدین در تربیت جنسی دختران نوجوان

الهام نورانی^۱

چکیده

تربیت جنسی از جمله موضوعات حساس و ضروری در فرآیند رشد نوجوانان، به‌ویژه دختران، به شمار می‌رود که غفلت از آن می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌های روانی، اخلاقی و اجتماعی گردد. با توجه به چالش‌های فرهنگی و اطلاعاتی موجود در جامعه، تبیین نقش والدین در تربیت جنسی دختران نوجوان ضرورتی انکارناپذیر دارد. این پژوهش با هدف شناسایی و تحلیل کارکردهای تربیتی پدر و مادر در تربیت جنسی دختران انجام شد. پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع معتبر دینی، روان‌شناسی و تربیتی صورت گرفت. نتایج نشان داد که پدر با ایفای نقش الگویی، ایجاد ارتباط مؤثر و حمایت عاطفی، و مادر با آموزش مفاهیم مرتبط با عفاف، گفت‌وگوی صریح و نظارت محیطی، هر یک به‌صورت مکمل در تربیت جنسی فرزندان نقش‌آفرینی می‌کنند. همچنین، تعامل آگاهانه، پاسخ‌گویی بدون قضاوت و حمایت هیجانی والدین، از مهم‌ترین عوامل تقویت هویت جنسی سالم و پیشگیری از انحرافات جنسی در دختران نوجوان محسوب می‌شود. یافته‌های این پژوهش می‌تواند به تدوین برنامه‌های تربیتی خانواده‌محور در حوزه آموزش جنسی یاری رساند.

واژگان کلیدی: تربیت جنسی، نوجوانی، دختران، والدین، نقش پدر، نقش مادر.

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه علمیه الزهرا گلدشت.

مقدمه

در عصر حاضر، گسترش فناوری‌های ارتباطی و دسترسی آسان نوجوانان به محتوای متنوع، چالش‌های جدیدی را پیش روی خانواده‌ها در حوزه تربیت جنسی فرزندان قرار داده است. نوجوانی دوره‌ای حساس و پیچیده از رشد انسان است که با تغییرات جسمانی، روانی و شناختی همراه بوده و نیازمند هدایت و آموزش‌هایی متناسب با اقتضائات سنی است. در این میان، خانواده نخستین و تأثیرگذارترین نهاد تربیتی به‌شمار می‌آید و والدین به‌عنوان نخستین آموزگاران نوجوانان، نقش کلیدی در شکل‌گیری نگرش جنسی سالم دارند. با این حال، مشاهدات میدانی و شواهد پژوهشی نشان می‌دهد که بسیاری از خانواده‌ها، به‌ویژه در جامعه ما، به دلایل فرهنگی، احساس شرم یا کمبود آگاهی، از ورود مستقیم و سازنده به این عرصه پرهیز می‌کنند؛ و این اجتناب، نوجوانان به خصوص نوجوانان دختر را به‌سوی منابعی چون فضای مجازی یا همسالان سوق می‌دهد که اغلب فاقد اعتبار و سلامت تربیتی‌اند. اهمیت این مسئله سبب شده است که محققان متعددی به نقش خانواده در تربیت جنسی نوجوانان بپردازند. برای نمونه، عباسی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش خانواده در تربیت جنسی نوجوانان با رویکرد اسلامی»، تأکید می‌کند که خلأ گفت‌وگوی صریح و فضای آموزش امن در خانه، یکی از عوامل اصلی در بروز سردرگمی جنسی در نوجوانان است. احمدی (۱۴۰۰) نیز در مقاله‌ای با عنوان «نقش مادر در آموزش مفاهیم جنسی به دختران نوجوان»، نشان می‌دهد که رابطه عاطفی و آموزشی میان مادر و دختر، نقش مهمی در تقویت حیا، آگاهی بدنی و عزت‌نفس جنسی نوجوان ایفا می‌کند. همچنین کریمی (۱۳۹۸) در پژوهش به نقش پدر پرداخته نشده است. با وجود این تلاش‌ها، بیشتر پژوهش‌ها نگاهی کلی به خانواده داشته‌اند و کمتر به‌طور تفکیکی به نقش هریک از والدین پرداخته‌اند. این در حالی است که شیوه‌های تربیتی مادر و پدر، کارکردهای تربیتی متمایز و گاه مکملی دارند که غفلت از هرکدام، می‌تواند کارکرد نظام خانواده را در تربیت جنسی فرزندان با اختلال مواجه سازد. از این‌رو، پرسش اصلی این پژوهش آن است که والدین چه نقشی در تربیت جنسی دختران نوجوان ایفا می‌کنند، و به‌طور خاص، نقش مادر در هدایت جنسی و تربیت رفتاری دختران چگونه است و پدر چه تأثیری در شکل‌گیری هویت و نگرش جنسی آنان دارد. این مطالعه که با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع معتبر روان‌شناختی، تربیتی و دینی انجام می‌گیرد، در پی آن است که تصویری روشن از کارکرد هریک از والدین در این عرصه ارائه

دهد و راهگشای خانواده‌ها، مشاوران و برنامه‌ریزان تربیتی در جهت ارتقای سلامت جنسی و روانی دختران نوجوان باشد.

1- مفهوم تربیت جنسی و جایگاه آن در اسلام

تربیت جنسی از جمله مؤلفه‌های اساسی رشد انسانی است که ابعاد روانی، اجتماعی، اخلاقی و دینی زندگی فرد را دربر می‌گیرد. این نوع تربیت، فراتر از آگاهی زیستی و فیزیولوژیکی، به تقویت شناخت فرد از هویت جنسی، پذیرش بدن، درک مرزهای ارتباطی، و رشد مسئولیت‌پذیری در روابط انسانی منجر می‌شود. در دوره نوجوانی، که فرد با دگرگونی‌های جسمی و هیجانی مواجه است، نبود راهنمایی صحیح در این زمینه می‌تواند منجر به سردرگمی، اضطراب و گرایش به منابع نامطمئن شود.^۱ خانواده، به‌عنوان نخستین نهاد اجتماعی، نقش اساسی در شکل‌گیری نگرش‌ها و رفتارهای جنسی نوجوان ایفا می‌کند. الگوهای رفتاری والدین، نحوه پاسخ‌گویی آنان به پرسش‌های جنسی فرزندان، و همچنین فضای حاکم بر روابط خانوادگی، تأثیر مستقیم بر درونی‌سازی باورهای جنسی دارد. مطالعات نشان داده‌اند که نوجوانانی که در خانواده‌های گفت‌وگومحور رشد یافته‌اند، از سلامت روانی و تعادل جنسی بیشتری برخوردارند و کمتر دچار انحرافات یا افراط و تفریط می‌شوند.^۲

در متون دینی، نیز تأکید فراوانی بر تربیت جنسی مسئولانه در سنین پایین وجود دارد. قرآن کریم در آیه ۳۱ سوره نور، مؤمنان را به کنترل نگاه، رعایت حجاب و مراقبت از فضای خانه فرا می‌خواند. افزون بر آن، در آموزه‌های اهل‌بیت(ع) تربیت جنسی به‌صورت تدریجی و متناسب با رشد کودک توصیه شده است. به عنوان نمونه، امام علی(ع) در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «همانا دل نوجوان، همچون زمین خالی است، آنچه در آن کاشته شود می‌پذیرد» که نشان‌دهنده ضرورت آموزش هدفمند در همین سنین است.^۳

نوع تأثیرگذاری پدر و مادر در تربیت جنسی فرزندان، با توجه به جنسیت، نوع رابطه عاطفی، و الگوپذیری فرزندان متفاوت است. پدر بیشتر در چارچوب‌گذاری رفتاری، الگوسازی مردانه و مراقبت از فضای بیرونی ایفای نقش می‌کند، در حالی که مادر، با نقش تربیتی، عاطفی و زبانی خود، مفاهیمی

^۱ کریمی، روان‌شناسی رشد نوجوانی و جوانی، ص ۱۱۵.

^۲ قادری، «نقش خانواده در سلامت جنسی نوجوانان با تأکید بر رویکرد دینی»، ص ۸۲.

^۳ نهج‌البلاغه، ترجمه محمد دشتی، ص ۴۶۵.

چون حیا، پذیرش بدن و عزت نفس جنسی را به فرزند انتقال می‌دهد. بنابراین، تفکیک نقش پدر و مادر، روشی دقیق‌تر برای بررسی تربیت جنسی در خانواده است.^۱

رویکردهای روان‌شناسی نیز اهمیت آموزش جنسی در فضای امن خانوادگی را مورد تأکید قرار داده‌اند. بسیاری از روان‌شناسان معتقدند که خانواده نقش تنظیم‌کننده و محافظتی دارد؛ به این معنا که می‌تواند با آموزش غیرمستقیم، فراهم کردن محیطی امن، و پاسخ‌گویی مناسب به پرسش‌ها، از بروز بسیاری از ناهنجاری‌ها پیشگیری کند. در نظریه یادگیری اجتماعی، والدین به‌عنوان «الگوی مشاهده‌ای» معرفی شده‌اند که رفتارهایشان در ذهن فرزندان نقش می‌بندد و به‌مرور به‌صورت هنجار درونی درمی‌آید.^۲

2- نقش پدر در تربیت جنسی دختران نوجوان

با وجود آنکه نقش مادر در تربیت دختران بیشتر به دلیل هم‌جنس بودن مورد توجه قرار می‌گیرد، اما پدر نیز نقشی اساسی و غیرقابل چشم‌پوشی در شکل‌گیری هویت جنسی، عزت نفس، و حدود ارتباطی دختران ایفا می‌کند. تحقیقات روان‌شناسی اجتماعی نشان داده‌اند که ارتباط عاطفی سالم میان پدر و دختر، سهم مهمی در کاهش رفتارهای پرخطر جنسی، افزایش اعتماد به نفس، و تعیین مرزهای ارتباط با جنس مخالف دارد. از منظر دینی نیز پدر به‌عنوان «سرپرست خانواده» و نگهبان مرزهای اخلاقی و رفتاری، مسئول نظارت و تربیت در جنبه‌های گوناگون زندگی فرزندان، از جمله مسائل جنسی شمرده شده است.^۳

1-2- پدر هدایت‌گر فرزندان

در منظومه تربیت اسلامی، پدر به‌عنوان سرپرست خانواده مسئولیت‌های فراوانی برعهده دارد که از جنبه‌های صرفاً اقتصادی فراتر می‌رود. قرآن کریم، در آیه ۶ سوره تحریم، مؤمنان را مخاطب قرار می‌دهد و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...»^۴، که بر اساس تفسیر علمای اسلامی، این آیه دلالت بر لزوم حفاظت اخلاقی، اعتقادی و رفتاری اعضای خانواده توسط پدر دارد؛ چرا که خطاب «أهْلِكُمْ» بر عهده مرد به‌عنوان مسئول اصلی خانواده قرار گرفته است. در روایات نیز نقش

^۱ مظاهری، نظام تربیتی خانواده در اسلام، ص ۲۲۰.

^۲ تراقی، و فرجاد، روان‌شناسی تربیتی، ص ۱۹۹.

^۳ سلیمانی، «جایگاه پدر در تربیت جنسی نوجوانان»، مجله خانواده اسلامی، شماره ۳۲، ص ۵۶.

^۴ تحریم، آیه ۶.

پدر به عنوان هدایت‌گر و مراقب رفتارهای اجتماعی و جنسی فرزندان، با عباراتی همچون "راعی" (نگهبان) و "ولایت‌دار" تأکید شده است.^۱

2-2- رابطه عاطفی پدر

از منظر روان‌شناختی نیز پدر نخستین و مهم‌ترین الگوی مردانه در زندگی دختر است و تعامل او با فرزند دختر، پایه‌گذار نوع نگاه دختر به مردان، مفهوم مردانگی، اعتماد به نفس جنسیتی و درک از روابط جنسی در آینده خواهد بود.^۲ روان‌شناسان حوزه رشد معتقدند که رابطه‌ی ایمن، گرم، و عاطفی پدر با دختر باعث شکل‌گیری نوعی «هویت جنسی سالم» می‌شود، که دختر در آن احساس ارزشمندی نسبت به بدن، جنسیت و جایگاه خود در جامعه پیدا می‌کند.^۳

در واقع، نقش پدر در این حوزه تنها در حد نظارت و هشدار خانواده نیست، بلکه حضور محبت‌آمیز او در جمع خانواده و هم‌نشینی با فرزندان به خصوص دختران نوجوان، همچنین شیوه رفتار با همسر، نحوه صحبت در جمع خانواده، و حتی نوع واکنش او به مسائل اخلاقی و رسانه‌ای، الگویی عینی برای دختر فراهم می‌کند. دخترانی که از تعامل حمایتی و محترمانه پدر برخوردارند، به‌طور طبیعی عزت‌نفس بیشتری در زمینه‌های مرتبط با جنسیت از خود نشان می‌دهند و کمتر دچار اضطراب یا انفعال در مواجهه با مسائل جنسی می‌شوند.^۴

همچنین مطالعات نشان داده است که پدرانی که همواره در زندگی فرزند دختر محبت می‌کنند، با ایجاد نوعی دلبستگی سالم، مانع از تمایل افراطی دختر به روابط عاطفی ناسالم با جنس مخالف می‌شوند؛ زیرا بخش مهمی از نیازهای روانی فرزند، از جمله نیاز به تأیید، امنیت و محبت، در فضای امن خانواده تأمین می‌شود.^۵ در این شرایط، دختر احساس می‌کند کسی هست که به حرفش گوش می‌دهد، او را بی‌قید و شرط دوست دارد، و در صورت بروز مسئله یا نگرانی، می‌تواند به او مراجعه کند؛ امری که در فرآیند تربیت جنسی بسیار تعیین‌کننده است.^۶

^۱ مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۸۵.

^۲ اسدی، روان‌شناسی ارتباط والد و فرزند، ص ۱۴۲.

^۳ شریفی درآمدی، روان‌شناسی رشد، ص ۲۲۳.

^۴ میرهادی، «تأثیر رابطه پدر و دختر بر شکل‌گیری هویت جنسی»، ص ۹۰.

^۵ دهقانی، نقش پدر در تربیت جنسی فرزندان، ص ۱۰۹.

^۶ همان.

نتیجه‌گیری

تربیت جنسی، یکی از مهم‌ترین ابعاد تربیت فرزندان در دوره نوجوانی است؛ دوره‌ای که با تحولات پرشتاب جسمانی، شناختی و هیجانی همراه بوده و حساسیت تربیتی ویژه‌ای را می‌طلبد. در جامعه اسلامی که عفاف و حیا ارزش‌های بنیادی محسوب می‌شوند، پرداختن صحیح به این موضوع، به‌ویژه در مورد دختران نوجوان، ضرورتی انکارناپذیر دارد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که نقش والدین در تربیت جنسی دختران، یک نقش مکمل، هم‌افزا و چندوجهی است که غفلت از هر یک از اضلاع آن، ممکن است موجب آسیب‌های تربیتی و روانی شود.

پدران، اگرچه گاه کمتر به‌عنوان مسئول مستقیم تربیت جنسی شناخته می‌شوند، اما با سبک ارتباطی خود، حضور مؤثر در خانواده، و ایفای نقش الگوی مردانه متعادل، در شکل‌گیری مرزهای رفتاری و تقویت عزت نفس جنسی دختران، نقش غیرمستقیم اما بنیادینی دارند. در مقابل، مادران به عنوان الگوی هم‌جنس، با گفت‌وگوهای صریح، نقش مستقیم‌تری در آگاهی‌بخشی جنسی و پیشگیری از آسیب‌ها ایفا می‌کنند.

بر این اساس، تربیت جنسی موفق در نوجوانی، نیازمند همکاری هوشمندانه، هماهنگ و آگاهانه والدین، و نه صرفاً نصیحت‌گویی یا کنترل بیرونی است. الگوسازی رفتاری، حمایت هیجانی، پاسخ‌گویی بدون قضاوت، و ایجاد فضای گفت‌وگوی محترمانه، از جمله راهبردهایی‌اند که می‌توانند فرآیند بلوغ جنسی را از یک مرحله بحرانی، به فرصتی برای رشد شخصیت و تثبیت هویت تبدیل کنند.

بی‌تردید، در شرایط پیچیده فرهنگی و رسانه‌ای امروز، والدینی که با شناخت روان‌شناسی رشد و آموزه‌های دینی، به تربیت جنسی فرزندان خود توجه می‌کنند، نه‌تنها از انحرافات رفتاری و اضطراب‌های جنسی پیشگیری می‌کنند، بلکه زمینه‌ساز شکل‌گیری نسلی آگاه، سالم، و با هویت اخلاقی روشن خواهند شد.

فهرست منابع

* نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: مؤسسه نشر دارالتقلین، ۱۳۸۰.

1. ابراهیمی، زهرا، فرهنگ عفاف در سبک زندگی اسلامی، قم: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۸.
2. احمدی، لیلا، خانواده و سلامت جنسی نوجوانان، تهران: انتشارات بعثت، ۱۴۰۱.
3. آزاد ارمکی، علی، روان‌شناسی تربیت جنسی کودک و نوجوان، تهران: نشر فرزانه، ۱۳۹۸.
4. اسدی، محمدحسین، روان‌شناسی ارتباط والد و فرزند، تهران: نشر یارمانا، ۱۴۰۰.
5. اسلامی، سمیرا، نقش مادر در تربیت جنسی دختران نوجوان، تهران: انتشارات رشد نو، ۱۴۰۰.
6. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۱۷، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹.
7. تقوی، نسرین، الگوهای فرزندپروری و پیامدهای آن، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۹.
8. حیدری، نسرین، مهارت‌های ارتباطی والدین و نوجوانان در مسائل جنسی، قم: نشر بوستان کتاب، ۱۴۰۰.
9. دهقانی، مهدی، نقش پدر در تربیت جنسی فرزندان، مشهد: انتشارات پویش، ۱۴۰۱.
10. رحیمی، اعظم، تربیت جنسی در خانواده اسلامی. قم: نشر معارف، ۱۳۹۹.
11. سلطانی، زهرا، روان‌شناسی فضای خانوادگی و پرورش دختران، مشهد: انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۸.
12. شریفی درآمدی، علی‌اکبر، روان‌شناسی رشد، تهران: انتشارات سمت، ۱۴۰۲.
13. شفیع‌فر، نسرین، روان‌شناسی دختران نوجوان، تهران: نشر نواندیش، ۱۴۰۰.
14. فلاح، علیرضا، روان‌شناسی شخصیت و نقش والدین در تربیت، تهران: مؤسسه سمت، ۱۳۹۷.

15. فلاحی، مریم، نقش مادر در آموزش جنسی سالم به نوجوانان، تهران: پژوهشگاه خانواده، ۱۳۹۹.
16. کاظمی، حسن، نقش پدر در سلامت جنسی خانواده، قم: نشر بوستان، ۱۳۹۹.
17. کرمی، سعیده، تربیت جنسی در خانواده ایرانی اسلامی، تهران: نشر معراج، ۱۴۰۱.
18. کریمی، بهزاد، روان‌شناسی رشد نوجوانی و جوانی، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۹.
19. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۶، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳.
20. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، تهران: انتشارات اسلامی، ج ۷۱، ۱۳۸۳.
21. مطهری، مرتضی، اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب، انتشارات صدرا، بی‌تا.
22. مظاهری، علی‌اکبر، نظام تربیتی خانواده در اسلام، قم: نشر حدیث راه عشق، ۱۳۹۸.
23. ملک‌زاده، سارا، تأثیر طلاق بر تربیت جنسی فرزندان، مشهد: انتشارات راز باران، ۱۳۹۹.
24. موسوی، فاطمه، نقش پدر در رشد عاطفی و اخلاقی دختران، تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۳۹۸.
25. ناصری، علی‌اکبر، روان‌شناسی دینی و تربیت جنسی فرزندان، تهران: انتشارات علم و اندیشه، ۱۴۰۲.

مقالات

1. ابراهیمی، هدی، «پیامدهای سبک فرزندپروری نامطلوب پدران بر تربیت جنسی»، پژوهشنامه روان‌شناسی خانواده، سال ۸، شماره ۲، ۱۴۰۲.
2. اسلامی، مهناز، «بررسی ارتباط ساختار خانواده و مشکلات جنسی نوجوانان دختر»، فصلنامه خانواده و سلامت روان، سال ۱۳، شماره ۱، ۱۳۹۹.
3. حسینی، لیلا، «بررسی نقش الگوی زنانه در شکل‌گیری هویت جنسی نوجوانان دختر»، فصلنامه مطالعات زنان و خانواده، سال ۱۷، شماره ۲، ۱۴۰۱.
4. حیدری، اعظم، «تحلیل الگوهای مردانگی در محیط خانواده و تأثیر آن بر تربیت جنسی دختران»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، سال ۱۸، شماره ۲، ۱۴۰۱.

5. رجب‌پور، احمد و همکاران، «پیامدهای غیبت پدر در هویت‌یابی جنسی دختران نوجوان»، مجله مطالعات تربیتی دانشگاه فردوسی، سال ۱۲، شماره ۱، ۱۴۰۱.
6. رضایی، منصوره، «بررسی تأثیر سبک‌های فرزندپروری والدین بر سازگاری جنسی نوجوانان»، مجله روان‌شناسی و تربیتی ایران، سال ۱۵، شماره ۳، ۱۴۰۰.
7. سعیدی، محمدرضا، «نقش حمایت عاطفی والدین در پیشگیری از آسیب‌های جنسی نوجوانان»، فصلنامه روان‌شناسی و دین، سال ۹، شماره ۳، ۱۴۰۰.
8. سلیمانی، زهرا، «جایگاه پدر در تربیت جنسی نوجوانان»، مجله خانواده اسلامی، سال ۸، شماره ۳۲، ۱۴۰۱.
9. شریفی، زهرا، «تحلیل پیامدهای فقدان آموزش جنسی در نوجوانان دختر»، فصلنامه تربیت جنسی در اسلام و روان‌شناسی، سال ۹، شماره ۳، ۱۴۰۱.
10. عابدی، هاجر، «نقش مادر در نهادینه‌سازی مفهوم حیا در دختران نوجوان»، فصلنامه زن و خانواده، سال ۱۶، شماره ۳، ۱۴۰۰.
11. عباسی، مهدی، «نقش ارتباط عاطفی والدین در آموزش جنسی»، فصلنامه خانواده و سلامت جنسی، سال ۱۰، شماره ۱، ۱۴۰۲.
12. فتحی، مریم، «تأثیر رسانه‌ها بر تربیت جنسی نوجوانان و نقش خانواده در کنترل آن»، مجله رسانه و تربیت اسلامی، سال ۹، شماره ۴، ۱۴۰۰.
13. قادری، مریم، «نقش خانواده در سلامت جنسی نوجوانان با تأکید بر رویکرد دینی»، فصلنامه مطالعات تربیتی اسلام و خانواده، سال ۳، شماره ۲، ۱۴۰۰.
14. ملکی، زهره، «تربیت جنسی غیرمستقیم در خانواده: رویکردی رفتاری و شناختی»، مجله مطالعات روان‌شناسی خانواده، سال ۱۰، شماره ۳، ۱۴۰۰.
15. میرزایی، ناهید، «مقایسه رفتارهای جنسی نوجوانان در دو گروه آموزش‌دیده و آموزش‌ندیده در خانواده»، مجله روان‌شناسی کاربردی، سال ۱۵، شماره ۲، ۱۴۰۰.
16. میرهادی، لیلا، «تأثیر رابطه پدر و دختر بر شکل‌گیری هویت جنسی»، پژوهشنامه روان‌شناسی کاربردی، سال ۱۰، شماره ۲، ۱۳۹۹.
17. نراقی، محمد و فرجاد، جعفر، روان‌شناسی تربیتی، تهران: نشر طه‌پوری، چاپ ۲۴، ۱۴۰۲.

18. نظری، پروین، روان‌شناسی تربیتی نوجوان و نقش والدین، تهران: سمت، ۱۳۹۷.

19. یوسفی، نرگس، «بررسی رابطه گفت‌وگوی مادر-دختر با نگرش نسبت به بدن